

МОГУЋНОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ УМЕТНИЧКИХ ПРОИЗВОДА У ЈУНГОВСКОМ АНАЛИТИЧКОМ ОКВИРУ

Сања Васиљевић

Независни истраживач, Београд, Србија

Апстракт

Презентовано је гледиште аналитичке психологије на уметност, уметнички производ. Дат је кратак историјски осврт на однос Јунга, аналитичке психологије и уметности. Два типа уметничког дела су представљена: психолошко дело, тип I, и визионарско дело, тип II. Појашњене су могућности тумачења дела оба типа. Аналитичка психологија се усмерава на разумевање садржаја и процеса несвесног у делима и тиме доприноси проширењу увида у значење уметничког дела. Дискусија поставља питања тумачења занемарених врста уметничких производа: популарних, модерних и кич дела. Даље, разматра допринос аналитичке психологије разумевању и тумачењу уметности, у односу на класичну психоанализу, али и психологију уметности. Специфичан допринос аналитичке психологије психологији уметности је у продубљивању значења уметничких дела уважавањем несвесног, личног и колективног, као и аналитичкој нeredуционистичкој методи која не нарушава магију уметности.

Кључне речи: тумачење, уметност, аналитичка психологија, Јунг

POSSIBILITIES OF ARTWORK INTERPRETATION WITH JUNGIAN ANALYTICAL PSYCHOLOGY FRAMEWORK

Abstract

Analytical psychology viewpoint on art and artwork is presented. Brief historical overview on relations of Jung, analytical psychology and art is given. Two types of artwork are further presented: psychological artwork, type I, and visionary artwork, type II. Possibilities of interpretation of both types of artwork are explained. Analytical psychology is directed towards understanding unconscious contents and processes of the artwork, with this it broadens our insights into the meaning of the artwork. Discussion poses questions of interpretation of neglected types of artwork: popular, modern, kitsch artwork. Onwards, analytical psychology contribution to understanding and interpreting arts is discussed, in relation to classical psychoanalysis and art psychology. Specific contribution of analytical psychology to psychology of arts is found in recognition of deeper meaning of the artwork, achieved by acknowledging unconscious, both personal and collective, as well as in analytical non-reductionist method that does not destroy the magic of art.

Key Words: interpretation, art, analytical psychology, Jung

Везе између уметности и Јунговске аналитичке психологије су биле јаке од самог настанка овог психотерапијског правца. Ипак, иако се много тога чини у пракси, записи о могућностима обogaћења психологије уметности приступом аналитичке психологије уметности мањкају. Овај рад резимира основе аналитичко-психолошког приступа уметности, и разрађује могућности тумачења уметничких дела на основу теорије и технике аналитичке психологије.

Историјски, Јунговска аналитичка психологија настаје у време када подељеност између онога што сме делати уметник, и онога што сме делати психолог није била тако оштра. Особе различитих професија залазиле су у област уметности као делатници и посматрачи. Још важније је да је размена мисли и идеја између уметника и психолога била жива (Ellenberger, 1994). Данас знамо да су управо тим путем неке од идеја ушле у аналитичку психологију, иако су их се заправо досетили уметници; исто тако, неке од креација аналитичке психологије су се преселиле у област уметности и формирале представе, где уметник осликава живот, заправо идејама аналитичке психологије (Shamdasani, 2015). Данас се можемо питати да ли аналитичка психологија заступа своје идеје, или брани спонтане теорије уметника о уметности. Ако је и тако, сматрам аналитичку психологију још значајнијом за теорију уметности јер брани увиде актера делатности снагом своје теорије.

Шта заправо аналитичка психологија говори о уметности? Прво, Јунговска аналитичка психологија сматра уметност једном од области у којима се изражава психа (њен главни предмет интересовања). Као таквом види уметност значајним предметом својих истрага.

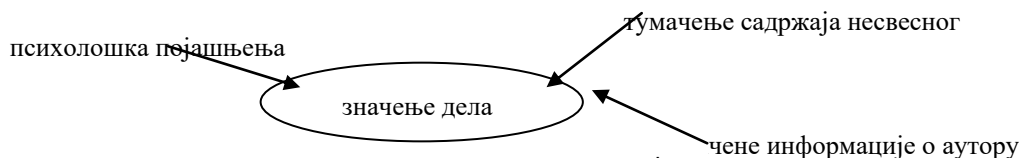
„Пошто је одлика психе не само да буде извор сваке продуктивности већ и специфично да се самоизрази у активностима и постигнућима људског ума, нигде не можемо ухватити природу психе пер се али је можемо срести у њеним различитим манифестацијама. Психолог је стога дужан да се упозна са широким спектром предмета, не из претенциозности и радозналости, већ из љубави ка сазнању, и у ту сврху мора напустити дебеле зидове своје специјалистичке тврђаве и поћи у потрагу за истином. Неће успети у сатеривању психе у границе лабораторије или консултацијске канцеларије, већ је мора пратити кроз

све оне светове где се њене видљиве манифестације могу наћи, колико год да су му необичне.” (Jung, 19756, str. 85)

Суочена са задатком тумачења уметничких дела аналитичка психологија се ипак ограђује. Јунг се ограничава од претензија да аналитичка психологија објасни у целости феномен уметности: свака наука има своју улогу у доприносу појашњењима, те и психологија. Још интересантније, он сматра да неке области попут религије, уметности, естетике неминовно садрже елемент вечне мистерије, и да уколико бисмо их решили тога, губе управо своју *definitio specificum*.

„Златни обзор уметничке креације... се гаси чим на дело применимо исти корозивни метод (редуктивну анализу)... Резултат је свакако интересантан ... али какве везе то има са (уметничким делом) Заратустром?” (Jung, 19756: 19) (садржај заграда мој додатак).

Примерена улога аналитичке психологије не види се у анализи личности аутора и изналажењу његове могуће патологије, већ искључиво у помоћи коју она може пружити ка разумевању значења уметничког дела, кроз фокус на сазнавање значења дела. Иако друге школе психологије могу посезати за животном историјом аутора (психоанализа, у Spic, 2011), овде то није циљ, већ могућа лоша навика клиничара, који је навикао да залази у личну историју и често тражи патологију. Имајући у виду ове границе, улогу аналитичке психологије можемо осликати на следећи начин:

Анали и ћемо користити
Слика 1. Централност значења дела у аналитичком тумачењу и ћемо користити
увиде аналитичке психологије у другом смеру, како бисмо њоме боље упознали уметност.

Типови уметничког стварања и уметничких дела

У свом разматрању уметности, Јунг (Jung) разлаже уметничко стварање, и уједно уметничка дела, на две групе, различите по процесу настанка дела, и типичној садржини дела. Сходно томе, и сврсисходну улогу аналитичке психологије у могућностима тумачења ове две врсте дела види као знатно различиту. Јунг дели уметничка дела на две групе које ћу ја називати Тип I и Тип II.

Тип I уметничких дела настаје из намере аутора да произведе одређени резултат. Он примењује своје вештине, знања, технике, на одабрани материјал, обликујући га према својим намерама и плану. Аутор је владалац и водитељ процеса стварања, слободан је у изборима, и управља сопственим стваралаштвом. Тип дела које настаје овим процесом Јунг зове психолошко, или персоналистичко, некада и интровертно; ови називи воде асоцијацијама које не одговарају подразумевајућем садржају појма код Јунга, те предлажем неутралан назив: Тип I.

Дела Типа I не прелазе границе уобичајених могућности разумевања: релативно лако су појмљива, а њихов ефекат на публику је ограничен свесном намером аутора. Тип I уметничког дела црпи материјал за свој садржај из свесног аутора, из његовог поимања живота, истакнутих емоција, упечатљивих искустава. Колико год да има добре увиде, рафиниране емоције, у делу се и даље ради о садржају уобичајених људских живота и људске судбине. Иако аутор може уздићи свакодневно људско искуство на поетски ниво, овде није неопходна посебна помоћ аналитичког психолога за разумевање значења дела. Дела су само-објашњива, могу садржати велике истине о психологији човека, али уобичајени напори публике их сасвим добро могу појмити. Неки примери: романи Агате Кристи, Шилерове драме, илустрације савременог доба „Дечко из суседства”...

Тип II уметничког дела настаје сасвим другачијим процесом. Дело се само појављује у својој целости и намеће аутору: аутор се понаша као обузет нечим, и служи стварању дела. Према Јунговом опису, аутор је својим свесним умом затечен пред феноменом „док му се роје мисли и слике које никад није намеравао да креира и које његова воља никад не би могла да доведе у настајање” (Јунг, 19756, str. 73). Овде, аутор је повинован креативном процесу и стога, Јунг сматра, није вођа стварања дела, већ „подређени тог дела”. Овај тип дела назива се архетипско или визионарско, па и екстравертно, и називи адекватно одржавају садржај појма, доследности ради задржаћемо назив дело Типа II.

Сходно настанку, дела Типа II прелазе границе уобичајеног људског разумевања. Дела су „супраперсонална”, уобичајено је очекивати чудноватости и у форми и у садржају, као и мисли које је могуће само интуитивно појмити. Предмет дела је уобичајено ванстандардно искуство, а материјал је

део је „примордијалног искуства”. Ипак, управо таква природа дела даје му изузетну вредност и непобитни утицај који има на људе, посматрач је уобичајено у чуду, задивљен и збуњен. Управо јер су пуна садржаја несвесног, она траже посебан ниво разумевања значења. Овде аналитички психолог има значајну улогу у тумачењу значења дела, његова теоријска оријентација, поимање процеса и садржаја несвесног, свакодневна професионална пракса са личним и колективним несвесним представљају експертизу корисну за анализу уметничких дела Типа II. Примери: дело Хјеронимус Боша, „Тако је говорио Заратустра”, „Песме Видовитог”-Артур Рембо.

Компарације ради, и разјашњења, рећићемо да је за подучавање разлике између дела Типа I и II најзгоднији пример једног дела: Фауст, Гетеа, садржи у своја два дела дела оба типа. Први део Фауста је дело Типа I које описује интересантну, али уобичајену причу о старијем учењаку који разматра исправност и промашеност свог животног пута, његову нову заљубљеност у младу девојку Гречен. Други део Фауста је дело Типа II које описује ... нешто необично...нешто што не би знали како назвати...хомункулуса, сусрет са митолошким фигурама, магије... нешто сасвим сопствено. Заправо садржаје колективно несвесног.

Шта аналитичка психологија нуди тумачењу уметничког дела?

У делима Типа I, обзиром на садржај, аналитички психолог није неопходан. Дела садрже мање или више рафиниране психолошке увиде, приче о животу, уздигнуте на уметнички ниво. Ипак, сваки мало промућурнији члан публике може досегнути значење дела. Рецимо да читамо романе о Х. Поароу, аутор лепо преноси психологију ликова, њихове међусобне изјаве, надања, страсти, мотиве. Шта ту психолог има да дода? Можда појашњење тих истих мотива или осећања, увид у формативне факторе таквих личности, али то заправо не доприноси разумевању самог дела. Уколико бисмо се бавили личношћу аутора, могли бисмо открити да је био алкохоличар, коцкар... можда је то некако и утицало на његову каријеру, али да ли то икако појашњава значење дела? Испричане приче, насликаног пејзажа? Свакако, на публици је да се удубе у дела Типа I и дођу до значења дела.

Када говоримо о делима Типа II, препуним садржаја и процеса несвесног, ту је улога аналитичке психологије другачија, сврсисходна и неопходна. Дела садрже изразе несвесног: симболе, у правом смислу речи, архетипе, слике колективног искуства човечанства. Аналитички психолог навикнут на тумачење истих ових израза у другим ситуацијама (снови, симптоми, застој у развоју човека) располажући арсеналом појмовног апарата који му омогућава разумевање несвесног, личног и колективног, може бити од изузетне помоћи у разумевању значења дела типа II, њихових сегмената, процеса његовог настанка и његове могуће сврхе.

Поводом симбола, специфично гледиште аналитичке психологије помаже да се докучи значење симбола, тиме и дела, досежући сасвим друго објашњење од редукционистичких праваца тумачења (нпр. класичне психоанализе). Прави симбол садржи вишак значења, указује на нов, досад непрепознат садржај, квалитет, правац, никада не стоји као означитељ нечег што сасвим познајемо, већ само унеколико упућује на значење које тек треба спознати¹. (Њиме заправо несвесно настоји да коригује једностраност став свесног.²) Ово дела индиректно и не-једнозначно, тако да је симбол увек мистерија за разоткривање. Компаративном анализом, коришћењем бајки, амплификација, митова, клиничких сазнања, настоји се докучити значење симбола. Рецепта нема, већ је потрага рецепт. Схватање симбола као знака, наноси штету у тумачењу. Рецимо да песма садржи појам пужа. Могли бисмо га схватити као обичног пужа, могли бисмо рећи ах, пуж означава спорост и лењост; опет, могли бисмо се загледати дубље и разматрати да пужево увлачење у љуштуру симболизује сврсисходно споре, невидљиве унутрашње покрете који воде регенерацији (добро осликано у Астечкој митологији). Сходно пуном значењу симбола, добијамо и радикално другачије тумачење песме: пуж није кућен због спорости, већ хваљен због унутарњег рада који омогућује опоравак и регенерацију. Како се предзнак вредности представљене активности мења, мења се и порука писца, значење песме. Овим је представљена радикална разлика коју симболичко гледиште аналитичке психологије уноси у тумачење уметничког дела које слика симболе.

Архетипи су можда најнеразумљивији и уједно најпознатији појам аналитичке психологије. Како се други садржаји несвесног могу наћи у уметничким делима, могу и архетипи. Сматра се да су архетипи типични садржаји колективног несвесног, произашли из година искустава људске расе са понављајућим феноменима људског живота. Они су модуси типичних садржаја људске психе, који говоре како се она

¹ Као што се детаљније објашњава у следећим реченицама „Ни у ком случају не треба их схватити биквално, јер они не требају бити појмљени семиотички, као знаци одређених ствари, већ као симболи. Симбол је неконачни израз са много значења, који указује на нешто што није лако дефинисати, што није потпуно сазнатљиво” (Jung, 1975a, str. 124).

² У оригиналном појашњењу ствараоца аналитичке психологије: „Симболи нису алегорije ни знакови: они су слике садржаја које у највећем делу надилазе свесно” (Jung, 1975a, str. 77).

може развијати, али не како она у реалности испадне; они говоре о могућности у човеку, као што Кантове категорије настоје да говоре о томе шта је човеку могуће сазнати³. Архетипи су попут структуре дијаманата. Она одређује како ће се везивати атоми, али не да ли ће дијамант настати, бити велики, мали, имати обојеност. Занемаривање архетипа у тумачењу осакаћује дело у коме се он изражава. Погледајмо разлику у краћем примеру. Сфинга, коју срећу многи, али и Едип у старогрчкој драми, јесте израз енигме, чудовиште са загонетком, али, и нешто више, у овом случају. Нередукционистичка анализа нуди тумачење сфинге као израза архетипа мајке. Овај архетип садржи многе опције мајчинства, позитивне и негативне, као и сви архетипи. У сфинги се изражава аспект архетипа „ужасне” или „прождируће мајке”, имајући за циљ одвраћање Едипа од пута на коме је, тј. уједињења са Јокастом. Како Едип није био одвраћен емоционално застрашујућом појавом Сфинге, већ је схватио Сфингу као енигму, интелектуални изазов, он упада у своју ману и остварује проречену судбину. Разлика коју нам доноси аналитичка психологија говори о досад непрепознатом аспект Сфинге, о тачки неугледане могућности другачијег животног пута Едипа, и о узроку његове судбине, не у Делфима, већ у њему и претераном ослањању на интелект. Самим тим, порука дела се умножава и обогаћује још једним тумачењем.

На први поглед може се чинити да се у делима типа II тумач налази пред задатком: наћи симбол/архетип-наћи значење симбола/архетипа-имаш значење дела. Ипак ово је далеко од истине. Најзначајније је, рекла бих, да постоји кретање између свесног и несвесног, личног и колективног, и то је оно што омогућује дела типа II и њихову сврсисходност. Обзиром да несвесно може имати и помажућу улогу, као и већ препознату одмажућу велики значај, у светлу аналитичке психологије, дела типа II је у томе што она доносе и преносе садржаје несвесног (несвесно не стоји на путу човека, већ му нуди помоћ на том путу- Сфинга, Едип).

Завршна дискусија: специфични доприноси и даље могућности

Својим специфичним погледом на свет, прихватањем несвесног, личног и колективног, нередукционистичком методом аналитичке психологије се издваја од осталих трендова по томе шта има понудити психологији уметности. Примећујем да су њена гледишта су ближа гледиштима уметника (примери у Огњеновић, 2003): у схватању штетности аналитичног цепкаћа, вечне мистерије која је неопходна одлика уметности и необичности процеса настанка дела. Дистанцирајући се од трендова науке, она формира другачије ставове, увиде и теорије о уметности, од осталих психологија.

У односу на класичну психоанализу, тумачење дела је обогаћено колективним несвесним, његовим садржајима, пуним значењем симбола (религијским, проспективним, непознатим), помажућом улогом несвесног, и уопште оним предностима овог правца које га одликују и у раду са клиничким појавама. Тумачење аналитичким приступом додаје читав један слој значења анализи урађеној другим психолошким приступима. Незанемарљиво повећава значај одређених уметничких дела, оних Типа II, указујући на примордијални садржај који потиче из колективног несвесног. И док семиотика препознање да у уметности објекти имају другачија значења, формирана ван физичког система, она не успева да појасни више од мерљивих одлика тока преноса уметничког дела (Огњеновић, 2003). Сматрам да препознато унутрашње формирање значења, процес и садржај, за сад најбоље појашњава аналитичка психологија, управо посезањем у нуминозна искуства: значајно је кретање између свесног и несвесног, личног и колективног. Једно дело настаје из свесног дела аутора, а друго из његовог несвесног, или чак и колективног несвесног. Сходно пореклу, дело се одликује садржајима, идејама из свесног аутора, или идејама, увидима несвесног. Обзиром да је природа садржаја несвесног знатно другачија од уобичајеног животног искуства, публика је пред запрепашћујућим делом.

Мана приступа аналитичке психологије, као и других психологија које тумаче уметност (Spic, 2011), је што се фокусирају великом већином на позната, класична и већ потврђена дела. Тиме запостављају читаве области културе, и то оне које заправо имају највећи број публике. Иако занемарују популарну уметност, алтернативу, кич, сматрам да носе потенцијал да помогну тумачењу и ових дела. Улога психологије је прилог разумевању феномена, а не процена вредности дела. Принципи аналитичке психологије примењиви су у тумачењу „фуш” уметности, кафанских песама, модерног репа, и званичне поезије. Анализом оваквих дела, и класичних у истом скупу, приказано је како ова дела рефлектују унутрашња стања, али и обрађују тренутне проблеме цивилизације (*). Истражени су симболи, вишеслојна значења и емоционални тонови ових песама; иако њихова естетска вредност остаје упитна, могућност тумачења аналитичком психологијом је потврђена. Применом аналитичке психологије на шири скуп „уметничких производа”, а не само на велика уметничка дела, приближавамо се ставовима

³ Изворно архетипи се појашњавају на следећи начин: они су „...универзално људска карактеристика. Не ради се ни о наслеђеним идејама, већ о функционалној диспозицији да се производи иста, или врло слична идеја. Ове диспозиције сам касније назвао архетипи.” (Jung, 1975a, str. 102).

новије психологије уметности, која разматра уметнички догађај (Ognjenović, 2003), укупни феномен стварање-дело-посматрач, као и производе разних људи, од деце до уметника.

Аналитичка психологија високо уздиже уметност над многим другим продуктима људске психе. Стога је и њено тумачење, засновано на често оспораваним појмовима, у неким аспектима адекватније комплексности уметничког дела, његовој вишезначности. Аналитичка психологија пружа репертоар појмова, и методско усмерење за једно богатије тумачење уметничког дела.

Сматрам да будућност аналитичке психологије у тумачењу уметности лежи у разради досадашњих ставова, анализа и поступака, али и ширењу на општији појам производа уметничке активности. Даља потреба је упознавање других области психологије уметности, теорија, истраживања, метода, јер је размена између ових школа била превише давно. Иако уврнута, или баш зато, аналитичка психологија има много тога да пружи истраживању уметности.

Аналитичка психологија је узела ограничену улогу у доприносу објашњења естетике и уметности, али она значајно доприноси разумевању значења уметничког дела. Додатно, у области психологије уметности, носи потенцијал да доста допринесе појашњењу процеса уметничког стварања; а у области развоја људи може допринети појашњењу формирања особе-уметника. Ово све остају задаци за будућност.

Литература

- Ellenberger, H. F. (1994). *The discovery of the unconscious: The history and evolution of dynamic psychiatry*. London: Fontana Press.
- Jung, C. G. (1975a). *Symbols of transformation (Collected Works Vol. 5)*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1975b). *The Spirit in Man, Art, & Literature (Collected Works Vol. 15)*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Ognjenović, P. (2003). *Psihološka teorija umetnosti*. [Psychological Theory of Art] Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Shamdasani, S. (2015). Symbolic expressions: Jung, Dada, the mandala and the art of the insane. *Art and Psyche: Layers and liminality, Sicily, 2015* (21). Book of Abstracts.
- Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i estetici*. [Art and Psyche: A Study in Psychoanalysis and Aesthetics] Prevod: Aleksandra Nikšić. Beograd: Clio.

POSSIBILITIES OF ARTWORK INTERPRETATION WITH JUNGIAN ANALYTICAL PSYCHOLOGY FRAMEWORK

Sanja Vasiljević

Independent Scholar, Belgrade, Serbia

Summary

Analytical psychology has been intertwined with art and artwork from its beginnings. Early onwards, Jung directs psychologists towards the arts as a source of knowledge on psyche. Analytical psychology recognizes two types of artwork, in relation to which it has different interpretative roles. In both cases Jung considers that the appropriate role of the psychologist is to only offer opinions that can help understand the meaning of the artwork. Two artwork types are: psychological artwork, type I, and visionary artwork, type II. They are different by their contents and ways of becoming. Psychological artwork is filled with themes that belong to ordinary human life (love, romance, crime, and other life events); visionary artwork is filled with themes that usually belong to the unconscious realms (personal and collective). Stemming from this differentiation, the role of analytical psychologist in interpretation of artwork is crucially different. It is considered that while Analytical psychology can offer insights and opinions on the meaning of psychological artwork as well, it is not indispensable in that case. However, in interpretation of visionary artwork, filled with symbols, archetypes and visions, the role of Analytical psychologist is of the utmost importance. In it analytical psychologist acts as an expert on contents and processes of personal and collective unconscious and has a role in bringing forth the meaning of visionary artwork. In it, knowledge base, worldview, and techniques specific for analytical psychology are all used with the aspiration of fully grasping the meaning of the artwork.

In conclusion, Analytical psychology enriches interpretation of artwork with taking into account collective unconscious contents, symbols, archetypes, as well as with considering personal unconscious contents and processes, which are also acknowledged by Psychoanalysis. Also, with its' openminded and non-reductionist method, acceptance of mystical themes, Analytical psychology takes to surface levels of meanings which are most often left aside. Analytical Psychology has dived into some of the often avoided themes in science and therapy, and this is exactly why it offers original and deep interpretations of artwork. Thus it specifically underlines the importance of visionary artwork, filled with symbols, archetypes, visions, and helps understand its' meaning and significance for culture. Specific contribution of analytical psychology to psychology of arts is found in recognition of deeper meaning of the artwork, achieved by acknowledging unconscious, both personal and collective, and in application of the analytical non-reductionist method that does not destroy the magic of art. Greater inclusion of Analytical psychology in Art psychology is advised.